

Др Алексеј Тимофејев

научни саветник, ванредни професор
Институт за новију историју Србије, Београд
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
atimofej@f.bg.ac.rs
ORCID: 0000-0003-4568-8104

СУДБИНА ПОТОМАКА МИХАИЛА ЧЕРЊАЈЕВА И УСПОМЕНЕ НА РУСКЕ ДОБРОВОЉЦЕ СРПСКО-ТУРСКОГ РАТА 1876.У XX ВЕКУ У СРБИЈИ

Апстракт: У фокусу истраживања је судбина потомака генерала Михаила Черњајева, вође руских добровољаца у српско-турском рату 1876. године, и начин на који је сећање на руске добровољце обликовано у Србији у првој половини XX века. Породица Черњајев је и након генералове смрти неговала култ сећања на његов подвиг и активно пружала подршку Србији током балканских и Првог светског рата. Упркос вишегодишњим молбама упућеним српским властима, финансијска помоћ за спасавање породице стигла је са закашњењем, кад прелазак границе више није био могућ. Већина чланова породице остала је у Лењинграду, где су две кћери преминуле од глади током блокаде, док је трећа доживела прогонство у Сибир, где је такође преминула. Антонина је живот завршила у Финској, док је Надежда, последњи потомак, добила војничка одликовања за санитетски рад у Првом и Другом светском рату. Пажња посвећена догађајима током рата Србије за независност 1876, као и према самом стицању независности 1878, у Краљевини Југославији није била значајна, и у већој мери је зависила од иницијативе појединаца у унутрашњости.

Кључне речи: Михаил Черњајев, руски добровољци, српско-турски рат 1876, руска емиграција, Краљевина СХС, политика сећања.

Када је у лето 1875. у Херцеговини избио устанак православног српског становништва против турских власти, *Русский мир*, под уредништвом пензионисаног руског генерала М. Г. Черњајева, био је први лист у главном граду Русије који је посебну пажњу посветио овом до-

гађају.¹ Од јесени 1875. руски добровољачки покрет је почео да добија на замаху. Водећу улогу у организовању овог покрета, осим славног генерала, имали су И. С. Аксаков и М. Г. Рајевски.² Словенску борбу против османског утњетавања су на страницама дневне штампе, у дневницима и у јавним полемикама подржавали најбољи умови Русије: композитор П. И. Чајковски, који је у септембру 1876. написао *Руско-српски марш*, хемичар Д. И. Мендељејев, хирург Н. И. Пирогов, писци И. С. Тургенев и Ф. М. Достојевски, који је писао о добровољцима у *Пишчевом дневнику*.³ Черњајев је пристао да ступи у српску службу 12. маја 1876. без формалне цареве дозволе.⁴ Већ 18. (30) јуна 1876. кнез Милан Обреновић је објавио рат османској Порти.⁵ Почетком лета 1876. Србија је имала регуларну војску од пет хиљада људи, а у тај број улазило је и свега 360 официра. Мобилизационим планом је предвиђено распуштање регуларне војске и стварање народне војске од 123 хиљаде војника. Осим тога, уочи избијања рата и у његовим првим данима, у српску службу ступило је 718 руских официра.⁶ До краја јула 1876. у Србију су стигле вође војног добровољства – пензионисани професионални официри – међу којима су, поред 48-годишњег Черњајева, били 34-годишњи Н. А. Кирејев (погинуо 18. јула 1876) и 36-годишњи Н. Н. Рајевски (погинуо 20. августа 1876).⁷ Словенски комитети су послали укупно 4.303 лица из Русије у Србију, али ова цифра не укључује неколико стотина оних који су сами стигли без регистравања у Словенском комитету при одласку

1 D. MacKenzie, *The Lion of Tashkent. The Career of General M. G. Cherniaev*, Athens, 1974, 119.

2 С. А. Никитин, *Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах*, Москва, 1960, 260–343.

3 П. И. Чайковский, *Письма к родным*, т. 1, 1850–1879, Москва, 1940, 276; Ф. М. Достоевский, *Дневник писателя*, Т. 1., 1876, Москва, 2011; И. А. Козиков, М. В. Ломоносов, Д. И. Менделеев, В. И. Вернадский о России, Москва, 2011, 229–275; И. С. Тургенев *Полное собрание сочинений*, т. 11, Москва, 1966, 349.

4 Ю. С. Карцов, *За кулисами дипломатии*, Русская старина (апрель 1908), 69–76; С. П. Зыков, *К статье Карцова За кулисами дипломатии*, Русская старина (июль. 1909), 81–99; Отдел письменных источников Государственного исторического музея (=ОПИ ГИМ), ф. 208, д. 2, л. 1–2, Постављање за генерала М. Г. Черњајева, 12. маја 1876.

5 *Српске новине*, бр. 135, 20. јун / 2. јул 1876.

6 Д. Денда, *Сербская армия. 1804–1918*, Москва–Санкт-Петербург, 2021, 56–57.

7 А. Л. Шемякин, *Смерть графа Вронского*, Санкт-Петербург, 2007, 81–84.

из Русије. На пример, у овај број нису урачунати Н. Н. Рајевски, Н. А. Кирејев и уметник В. Д. Поленов, одликован српском Сребрном медаљом за храброст.⁸ Овај број не укључује ни добровољце медицинаре које су из Русије послали Црвени крст и остале организације и појединци. Према подацима III одељења, руске политичке полиције, о одласку из Петрограда у Србију санитетског одреда и добровољаца закључно са крајем августа 1876, Руско друштво Црвеног крста послало је у Србију 95 лекара, 111 болничара, 60 милосрдних сестара и до 128 тона болничке опреме.⁹ Черњајев је у јавном извештају о утрошеним средствима написао да је током целог боравка у Србији од Московског словенског комитета примио двеста хиљада рубаља у металним кованицама (260 кг у златницима), а већи део је потрошио на новчане награде и опремање добровољаца и указивање помоћи Русима и Србима. (официрима из штаба по петнаест дуката месечно, оберофицирима седам дуката, војницима до дукат, остало је потрошено на куповину 5.300 капута у Аустрији, 114 коња у Румунији и за трошкове рањених, погинулих и добровољаца који су се враћали, као и за посебне исплате избеглицама из Бугарске и Старе Србије, те за помоћ породицама погинулих српских официра и војника). Овај извештај је занимљив по томе што се Черњајев присетио да је на крају борбених дејстава под његовом командом остало 2.446 добровољаца: 640 официра и 1.806 подофицира и војника са искуством у војној служби. У истом извештају је објаснио да је извештај број добровољаца био изван његове команде у Ибарској и Дринској војсци.¹⁰ У јесен 1876. на челу Ибарске војске такође је стајао руски генерал – С. К. Новоселов.¹¹ Да бисмо разумели значење ових бројки, подсећамо се да је према Војним шематизмима Кнежевине Србије 1876. године редовна српска војска шест месеци пре рата имала само 317 официра, од којих је пет било пуковника, 12 потпуковника и 20 мајора. Од тога су само 24

8 Н. Г. Струнина-Бородин, *О поездке русского художника В. Д. Поленова на Балканы в 1876 г.*, Славянский мир: общность и многообразие, отв. ред. Е. С. Узенёва, О. В. Хаванова, Москва, 2018, 67–71.

9 *Освобождение Болгарии от турецкого ига*, Т. 1, ред. С. А. Никитин и др., Москва, 1961, 373.

10 Письмо М. Г. Черняева, *Современные известия*, 22 декабря, 1877.

11 *Освобождение Болгарии от турецкого ига*, Т. 1, 427–428.

официра била са штабном струком.¹² Укупни број руских добровољаца свих врста и професија је процењиван на највише шест хиљада људи.¹³

Дана 20. октобра (1. новембра) 1876. ступило је на снагу примирје. У новембру 1876. генерал А. Г. Никитин послат је да га замени у Србији, по царском наређењу, те је преузео евакуацију преосталих руских добровољаца. Већина преживелих руских добровољаца је евакуисана из Србије на рачун Словенског комитета пре почетка 1877. године. Они који су хтели да оду, напустили су земљу пре 19. јануара 1877, а добровољци који су остали под оружјем у саставу добровољачке руско-бугарске бригаде повучени су у Румунију 16. фебруара 1877.¹⁴

Сећање на тешке дане војне сарадње било је помућено међусобним пребацивањима и оговарањима руских добровољаца и српских официра, што штампа либерално-комерцијалног смера у Русији (која је и без тога била критична према добровољачком покрету), није пропустила да искористи (*Биржевые ведомости* и *Голос / Новаја газета*). По повратку у Русију, Черњајев је умало изазвао на двобој једно такво пискарало које је намерно ширило клевете о добровољцима и њиховом вођи.¹⁵ Међутим, његови саборци у Русији и Србији сећали су се генерала по добру. Друштво „бивших руских добровољаца из остатака борбених одреда светог рата 1876. године за ослобођење Србије” окупљало се на свечаним парастосима у Русији све до почетка Првог светског рата.¹⁶ Године 1913. Одбор за помоћ Србима М. Г. Черњајев, формиран у Санкт Петербургу, прикупио је 52.827 рубаља (око 45 кг у златницима) и проследио тај износ у Београд за помоћ рањеницима и сирочади, те у остале добротворне сврхе у Србији.¹⁷ Сећање на подвиг и жртву добровољаца допринело је широкој подршци Србији у руском друштву у лето 1914,

12 Д. Денда, *Сербская армия*, 52–53.

13 М. Н. Покровский, *Дипломатия и войны царской России в XIX столетии. Сборник статей*, Москва, 1923, 260.

14 Л. В. Кузьмичева, *Русские добровольцы в сербо-турецкой войне 1876 г.*, Россия и восточный кризис 70-х годов XIX в., ред. И. А. Федосов, Москва, 1981, 95.

15 ОПИ ГИМ, ф. 208, д. 36, л. 49–50, Письмо М. Г. Черняева А. А. Краевскому, 25 марта 1878. г.

16 ОПИ ГИМ, ф. 208, д. 98 л. 24, Бывшие русские добровольцы, 19 октября 1908 г.

17 В. Б. Бертенсон, *За тридцать лет. За 30 лет. (Листки из воспоминаний)*, Санкт-Петербург, 1914, 78.

што је нагнало царску владу на предузимање одлучних мера и ступање у Први светски рат.

Први светски рат, који се по Русију завршио националном катастрофом у облику револуције, грађанског рата и успона екстремне левице, утицао је на то да талас руских избеглица почне да пристиже и у Србију, која је у том тренутку била утопљена у Краљевину СХС.

У Србији су склониште потражили рођаци истакнутих учесника добровољачког покрета 1876. Помоћ и склониште у Србији тражила је и породица М. Г. Черњајева. Генерал (1828–1898) је у време револуције већ преминуо, а 1911. му је погинуо и једини син, официр. Остали су само супруга Антонина Александровна Вулферт (1842–1919) и четири кћери. Само једна од њих – Вера (1873–1942) била је удата, али се развела и остала сама са сином Михилом. Старија сестра Антонина (1869–1955) и две близнакиње Надежда (1874–1962) и Татјана (1874–1922) живе су са мајком. Већ давно било је продато имање Тубишки на западу Русије, а цела породица се преселила прво у Петербург, где их је затекла револуција. Од тог тренутка до самог краја породица је живела у изнајмљеном стану на адреси Кирочнаја (Салтыкова-Щедрина) 48/13, стан 5, где су последњи чланови породице дочекали крај Другог светског рата. Додуше, пре револуције су изнајмљивали два суседна стана, а након ње сачували су само велику собу, у којој су чували своје и ствари свог покојног оца.

Породица преминулог генерала је сачувала симпатије према Србији. Током балканских ратова Савет Славенског добротворног друштва из Санкт Петербурга је одржао своју седницу посвећену Балкану већ 28. августа 1912, након чега је руководство организације почело да се консултује са члановима Руског друштва Црвеног крста. При Друштву је отворено Дамско одељење, које се углавном бавило прикупљањем и отпремањем поклона у виду ствари, као и израдом рубља и завојног материјала за болнице. На његовом челу била је Вера Михајиловна, једна од кћери генерала Черњајева. У фебруару 1913. године упутила је митрополиту Димитрију 700 рубаља „од руских жена, које саосећају са својом браћом на Балкану”. Већ 25. септембра 1912. године Савет Славенског добротворног друштва одобрио је предлог петербуршког новинара и драмског писца И.М. Булацела, некадашњег добровољца у српском рату 1876. године, о опремању пољске болнице (лазарета) генерал-лајтнанта Черњајева за потребе српске војске. Савет је подржао ову иницијативу,

те је при организацији створен привремени Комитет за опремање и отпремање у Србију санитетског одреда М. Г. Черњајев, познатији као Черњајевски комитет. Његова почасна председница постала је Антонина Александровна Черњајева, генералова удовица. Прилоге су примали не само у просторијама Славенског добротворног друштва и редакцији листа *Ново време*, већ и у кући удовице М. Г. Черњајева. Између осталих као прилог удовица Черњајева дала је још хиљаду рубаља, а генералов унук Миша петнаест. Комитет Черњајев је деловао од 10. октобра 1912. до 13. децембра 1913. године и био је успешан у скупљању прилога.¹⁸ Током Првог светског рата подршка породице Черњајев Србији такође није изостајала.¹⁹

Након револуције је породица Черњајев, која се и пре тога налазила у тешким финансијским околностима, дошла на руб егзистенције. Од глади у тешким данима 1919. услед бољшевичког терора и уништавања привреде Петроград је преживео невиђено страдање, које се може упоредити само са трагедијом блокаде 1942 године. У граду који није знао за ограничења у снабдевању храном, где су жене штрајковале због несташница јефтине црног хлеба (док је било довољно белог), бољшевици су довели до катастрофалне ситуације: Постојала је само следована, веома оскудна исхрана намењена онима који су били лојални новом режиму. Улицама су лутале банде криминалаца, а власт се држала на таласима терора. Људи су гинули и умирали, снажни су бежали из главног града Русије, чије се становништво само за годину дана револуционе страховладе смањило на 40%.²⁰ Удовица покојног генерала Антонина Александровна Черњајева умрла је од глади и изнемоглости у Петрограду 30. јула 1919. у седамдесет и седмој години живота и сахрањена је на гробљу Алек-

18 Г. И. Шевцова, *Деятельность Санкт-Петербургского Славянского благотворительного общества по оказанию помощи Сербии во время Балканских войн*, Модернизация vs. война. Человек на Балканах накануне и во время Балканских войн (1912–1913), отв. ред. Н. П. Гришина, А. Л. Шемякин, Москва, 2012, 293–306.

19 Христианович Вера (рожд. Черняева). *Письмо дочери генерала Черняева болгарскому посланнику, Новое время*, № 14.206, 27 сентября (10 октября) 1915, 4–5.

20 *Санкт-Петербург. 1703–2003: Юбилейный статистический ежегодник*, ред. И. И. Елисеева, Е. И. Грибова, Санкт-Петербург, 2003, 16–17.

сандро-Невске лавре.²¹ Њен гроб је срушен када су бољшевичке власти направиле тријажу гробних места крајем двадесетих година.

Четири ћерке су остале саме. Старија Антонина одлучила је да побегне из земље у Финску (граница је у то време била скоро у предграђу Петрограда), да истражи пут и да спаси своје сестре и сестрића. Била је сигурна да ће наћи помоћи у Србији, о којој је толико причао њен покојни отац. Антонина је посветила свој живот чувању успомена на оца, написала неколико дела о њему сама или под псеудонимом А. Михајлов.²²

Старија ћерка генерала Черњајева се по доласку у Териоки (викенд насеље у предграђу Петрограда које је на две деценије након револуције окупирао Финска, сада Зеленогорск у Русији) обратила краљевој сестри кнегињи Јелени Романов Карађорђевић. Побегла је из Совјетске Русије у зиму 1921/1922. дуж обале по леду Финског залива, на исти начин као и Ана Александровна Тањева Вирубова (1884–1964), дворска дама и блиска особа царице Александре Фјодоровне. Тражила је помоћ од Београда за спасавање преосталих чланова породице генерала М. Черњајева. Не можемо да утврдимо када је било послато прво иницијално писмо. На њено писмо у априлу 1922. године, уз помињање већ давно пристиглог писма Антонине Черњајев, одговарао је Сергеј Смирнов, секретар и бивши главни архитекта кнежевског брачног пара, који је помагао у решењу бројних питања руских емиграната на двору. Саопштио је том приликом да је на молбу кнегиње Јелене добио пристанак премијера Н. Пашића да се Антонини Черњајевој дозволи улазак у Краљевину СХС, уз привремену потврду, док је права улазна виза могла да се узме само у Берлину, у краљевском посланству. О новцу није било речи. Антонина је

21 „Возвращённые имена. Книги памяти России“, <https://vizz.nlr.ru/blockade/show/1146802>; Центральный государственный архив Санкт-Петербурга (=ЦГА СПб), Ф. Р-6143. Оп. 1. Д. 2183. Л. 71; Д. 2204. Л. 72. Л. 72об. Книга регистрации записи о смерти 1-й Городской район №15441 - №21583.

22 А. М. Черняева, *Михаил Григорьевич Черняев*, Санкт-Петербург, 1906; А. М. Черняева, *Страница из семейной летописи Черняевых*, Русский архив 8 (1909), 687–694; А. М. Черняева, *Государь император Александр III и М. Г. Черняев*, Исторический вестник 10 (1909), 152–157; А. М. Черняева, *Правда о начете на М. Г. Черняева (Из прошедших судеб Туркестана)*, Русский архив (3) 1911, 443–462; А. М. Черняева, М. Г. Черняев в Кишиневе, Исторический вестник 6 (1913), 910–917; А. М. Черняева, *Один из стаи славных (П. Г. Кузьминский)*, Исторический вестник 4 (1914), 222–224.

писала свим познатим и мање познатим људима: премијеру Н. Пашићу, руском посланику у Србији Штрاندману, представнику руске емиграције С. Н. Палеологу, познаницима у редовима руске војне емиграције у Краљевини СХС (генералу А. П. Букановском, генералу М. И. Штегелману и осталима). Тражила је новац да плати извлачење преко границе чланова породице генерала М. Черњајева. Цела породица прикупљала је новац за њено бекство и сада је покушавала да пронађе новац за куповину слободе своје три сестре и сестрића у износу од дванаест хиљада динара (девет хиљада за прелазак границе и три хиљаде за путовање у Краљевину СХС). У јуну 1922. добила је саопштење С. Н. Смирнова да је новац наводно послат (према информацији коју је добио од секретара руске државне комисије Орешкова). Чини се да, без обзира на сва обећања, Краљевина СХС није журила да пружи тражени новац. Затим је до 18. јула (следећег писма С. Н. Смирнова, који се вратио са једног од својих службених путовања од месец дана) Антонина Черњајева стигла да пошаље још два писма и телеграм, у којима је молила да се пожури са уплатом. Новац није стигао све до фебруара 1923, када је написала писмо у коме је још осетнија паника коју је осећала, а није био послат ни након додатног обећања Државне комисије за избеглице, о чему ју је обавештавао С. Н. Смирнов у писму од 10. маја 1923. Новац опет није био послат без обзира на сва обећања све до 21. јула 1923. Послати новац више није могао да реши проблем јер су се Антонини дугови нагомили, а прелазак границе без совјетске визе био је скоро немогућ. Најзад, у октобру 1923. у свом последњем писму С. Н. Смирнов је препоручио да се добијени новац потроши на плаћање дугова (за годину и по дана живота у градићу Териоки) и за пут у Краљевину, где би могла да се договорио о прикупљању новца. Антонина је стрепела да након изласка из Финске више неће имати прилику да се у њу врати, чиме би изгубила могућност да уговори пребацивање својих сестара и сестрића на сигурну територију.²³

Није била једина која је тражила новац у том периоду. За финансијску помоћ крајем 1923. молила је и Софија Грек, удовица генерала-лајтнанта Виктора Константиновича Грека (1849–1914), која се након доласка у Краљевину СХС настанила у Дубровнику. Донела је потврду од митрополита Антонија (Храповицког) о томе да је њен муж у чину

23 Народна библиотека Србије (=НБС), Одељење посебних фондова (=ОПФ), Р-699, II/1/82, 1–10.

поручника дошао као добровољац у одред генерала М. Г. Черњајева. Са молбом се обратила лично краљу Александру. Није наводила износ, већ је саопштила да је усамљена, да се издржава „шивењем и часовима” и тражила је „помоћ и милост” на основу ратног пута свог покојног супруга и, пре свега тога, зато што је њен „муж учествовао као добровољац у походу генерала Черњајева 1876. и у руско-турском рату 1877–1878.” Одговор никада није стигао, те је њена молба од 24. јануара 1924. године, без икаквог решења, била коначно одложена „ад акта”.²⁴ Није одустала и обратила се генералу Стевану Хацићу (1868–1931), првом ађутанту краља Александра, који јој је препоручио да се директно обрати управнику Краљевог двора пуковнику Велимиру Ћ. Димитијевићу, којем је упутила молбу од 28. маја 1924. Прецизирала је у молби да је тражила запослење „како би под старост, а до повратка у Русију била осигурана станом, храном и малом пензијом, апеловала је на заслуге њеног мужа који се борио као добровољац за српско ослобођење 1876, 1877. и 1878. године”. Молба о запослењу у сврху пензионисања није добила одговора. Ипак, Управа двора одлучила је да проследи молбу Државној комисији Краљевине СХС за руске избеглице, сматрајући да би она могла „по могућству из својих средстава изаћи у сусрет молитељки”, односно исплатити јој једнократну помоћ. Ова институција није нашла новац за ту сврху и обратила се директно Председништву Министарског савета 1. октобра 1924. по њеном питању, што није могло уродити плодом.²⁵ Пошто више није могао да ради, а живео је од редовне државне месечне помоћи у износу од стотину динара и повремених нередовних давања сиромашним избеглицама од 150 до 250 динара, пуковник Александар Константинович Дроздовски, који је имао 73 године и живео усамљено у Нишкој Бањи, такође се обратио краљу за издавање помоћи 18. септембра 1930. Тврдио је да је имао неколико рођака погинулих у редовима добровољаца 1876. и пријавио се за руско-турски рат 1878, у коме није стигао да учествује због потписивања Санстефанског мира. На директну наредбу краља Александра добио је 7. априла 1931. две хиљаде динара из краљевих личних средстава као једнократну помоћ.²⁶ Удовица генерал-мајора руске императорске војске Анатолија Александровича Мак-

24 Архив Југославије (=АЈ), Ф-74, к. 20, ј.х. 35, 301–303.

25 АЈ, Ф-74, к. 276, ј.х. 410, 7–15.

26 АЈ, Ф-74, к. 490, ј.х. 704, 63–66.

симовича (1849–1919), војног инжењера-фортификатора који је умро од глади у Петрограду, Раиса Максимовић (стара 76 година), са станом у Београду, такође је тражила финансијску помоћ на двору 14. децембра 1934. Мотивисала је своју молбу тиме што је њен супруг био добровољац у српско-турском рату 1876. и учесник руско-турског рата 1877–1878. Пошто није примала никакву помоћ од 1929. до 1935, након одређеног времена (13. јуна 1935.) била је донесена одлука да се молителки дају две хиљаде динара, које су исплаћене 8. августа 1935.²⁷

Полазећи од ових примера, можемо закључити да је новац који је тражила Антонина Черњајева за спасавање породице Михаила Черњајева из бољшевичке Русије представљао озбиљну суму (много већу од износа које су добили остали молиоци). С друге стране, мора се признати да је одуговлачење са одговором од скоро две године било претерано (обично се чекало пола године). Тај износ није био уплаћен на време, а кад је стигао, више није могао да се искористи у првобитно намењену сврху.

Не можемо тачно одредити кад је Антонина Черњајева напустила Финску и кренула за Београд. Дописивање руских емиграната са родбином у земљи је било могуће све до 1927/1928.²⁸

У Србији је обележавање 50-годишњице рата 1876. и 50-годишњице стицања државне независности било врло скромно. На четвртој страни *Времена*, поред чланка о „Крвавом разбојништву у Гајдобу” и романа у наставцима *Љубав која пустоши*, била је објављена најава прославе 3. јуна 1926. поводом педесетогодишњице рата за ослобођење и независност 1876. године. Прославу је организовао Одбор бораца тог рата и требало је да се одржи у Београду, Зајечару, Књажевцу, Делиграду, Ужицу и Шапцу, с тим да је идеја о прослави била формирана дословно неколико дана пре обележавања, па је у тексту од 30. јуна локално становништво замољено да формира локалне одборе за обележавање јубилеја. Сличан допис је Министарство војно упутило и дотичним дивизијским командама. У Београду је био планиран свечани молебан у Саборној цркви (у 10 сати). Црквеној служби је присуствовао краљев изасланик, а након тога је у Официрском дому одржан ручак за учеснике борбе о трошку ветерана (у 13 сати). Прославу је крунисало предавање у новој згради Универзитета о значају рата 1876. које су држали В. Ђоровић и неки ру-

27 АЈ, Ф-74, к. 490, ј.х. 704, 112–114.

28 А.Тимофејев, *Нестајање руске емиграције у Југославији 1941–1954*, Београд, 2022.

ски књижевник (у 17 сати).²⁹ Текстови о току рата изашли су у неколико дневних српских новина у Београду и Новом Саду.³⁰ Значај рата описало је неколико чланака.³¹ Организатори и новинари се чак нису слагали око тога којг би датума требало да се обележава почетак рата.³²

Помен су у унутрашњости стигли да приреде само у Делиграду. Свечаности је присуствовао генерал (краљев изасланик), велики жупан нишке области, председник нишке општине, командант Друге армијске области, командант коњичке дивизије, председник алексиначке области, официри нишког гарнизона и одред војске: чета пешадије и вод артиљерије, који су поздравили погинуле јунаке уз неколико плотуна, топова и пушака. Било је и руских учесника: генерал А. Корнилов, Василиј Гочковски и докторка Зиболд, прва добровољна лекарка у Србији. Чинодејствовали су епископ нишки Доситеј, старешина манастира Свети Роман и још четворица свештеника. Певао је хор Алексиначке учитељске школе и љубљанско друштво Триглав. Овде је, за разлику од Београда, прослава стварно добила обележје општенародног догађаја. Пристигли су учесници из Београда: изасланици Београдске општине, женског савеза, женског друштва, Кола српских сестара, Црвеног крста, Удружења резервних официра, Удружења ратних инвалида, Народне одбране и Триглава. Било је много људи из околине, а углавном из срезова Ражањског и Алексиначког. Свечаност је посетило не само неколико хиљада мештана, већ и осморица ветерана који су учествовали у борбама 1876. На крају је гостима приређена народна закуска, што је дало догађају карактер опште „даће”. Стари ратници причали су о „1876. и баћушки Черњајеву”.³³ Међутим, мада је име М. Г. Черњајева одјекивало током целе свечаности, а новине чак објавиле и његову историјску

29 *Прослава 50-годишњице рата за ослобођење и независност у 1876. г*, Време, бр. 1.624, 30. јун 1926, 4; *Програм прославе педесетогодишњице рата 1876.*, Време, бр. 1.625, 1. јула 1926, 4.

30 *На данашњи дан, пре 50 година, објављен је рат Турској*, Време, бр. 1.625, 1. јул 1926, 1.

31 *Прокламација којој је краљ Милан Обреновић, на данашњи дан, објавио рат Турској. Пре педесет година*, Време, бр. 1.625, 1. јула 1926, 3; *Србија и њен рат са Турцима 1876. 1876–1926*. Време, бр. 1.628, 4. јула 1926, 3.

32 *Застава*, бр. 147, 3. јул 1926, 1.

33 *Програм прославе педесетогодишњице рата 1876.*, Време, бр. 1.625, 1. јул 1926, 4; *Помен на Делиграду борцима палим 1876. Педесетогодишњица Првог рата са Турцима*.

фотографију, Антонина Черњајева није поменута као учесница, иако је са великом извесношћу била међу присутнима. Није се појавила у српској јавности ни током свечаности 1928, када је „без икакве помпе и нарочите свечаности прослављен један од најзначајнијих дана наше политичке историје: педесетогодишњица прогласа Независности Србије”. Обележавање није имало централизован карактер и приређивале су га различите локалне друштвене организације (у Новом Саду, Нишу и Крагујевцу), а чак није ни одржавано истог дана.³⁴ Илустративно је да је у једном броју дневних новина *Време* била истакнута на првој страни великим уредничким чланком вест о десетогодишњици постојања Чехословачке, а тек на једанаестој страни педесетогодишњица обнављања независности Србије. Овај последњи догађај (тада непостојеће српске државе) био је започет реченицом „Без икакве помпе и нарочите свечаности прославиће се данас у Крагујевцу један од најзначајнијих датума наше политичке историје: педесетогодишњица прогласа Независности Србије”.³⁵ Ни овог пута, без обзира на учешће руских емиграната у овим догађајима, нигде није поменута Антонина Черњајев, што нас наводи на претпоставку да није била у земљи у ово време. Минијатурне улице добиле су име Генерал Черњајев у неколико српских места у истом периоду – поводом пет деценија од догађаја – у Београду (Савски венац), у Нишу (Медијана), у Алексинцу и у Великом Шиљеговцу. Занимљиво је да су биле толико мале да су сачувале своја имена све до данас, без обзира на талас укидања и преименовања руских назива улица (1941, 1944, 1948, 1996, 2001).

У фонду Управа града Београда, Историјског архива Београда, односно, картотеици житеља са пријавама боравка страних држављана у Београду, проналазимо картон Антонина Черњајев, у коме пише да се 26.

Јуче је на свечан начин одата пошта јунацима, који су започели дело ослобођења, *Време*, бр. 1.626, 2. јул 1926, 1.

34 *Руска матица у Новом Саду. Свечана прослава 50-годишњице од дана завршетка руско-турског рата 1877–1878*, Застава, бр. 55, 9. март 1928, 3; *Педесетогодишњица руско-турског рата 1878–1928. у Новом Саду*, Нови Сад, бр. 11, 17. март 1928, 4; 16. пешадиски пук „Цар Николаја II” прославио је своју славу у Нишу на дан 3. јула 1928. године као успомену на дан прогласа независности Кнежевине Србије 20. јуна (3. јула) 1878, *Службени војни лист*, бр. 30, 5. јул 1928, 1252.

35 *Прослава педесетогодишњице прогласа независности Србије у Крагујевцу*, *Време*, 8/246, 28. октобар 1928, 1–11.

фебруара 1932. уселила у изнајмљени стан на Земунском кеју, нбројевима а 41–48. Врло је вероватно да је ово био датум њеног доласка у земљу, јер је вила Кобилин, у којој је становала у Териокама, била продата почетком тридесетих година.³⁶

Директно сведочанство о њеном боравку у земљи проналазимо у Архиву САНУ, у фонду Стевана Бошковића (1868–1957), познатог српског топографа и картографа, који је руководио радом Војно-географског института Краљевине Југославије. После почетка војног школовања у Србији, студирао је седам година у Русији, у Војној топографској школи, Николајевској генералштапској академији и Главној астрономској опсерваторији Пулково. Бошковић је носио у свом срцу љубав према Русији, помагао је руским емигрантима у међуратном периоду и зато није ни чудо што је имао добре односе са ћерком руског генерала. Уочи Другог светског рата Антонина Черњајева оставила му је рукопис на српском језику – наставак рада на биографији вође руских добровољаца, који је објавила под псеудонимом А. Михајлов у предратној Русији. Текст је откуцан на писаћој машини, уз видљиве рукописне интервенције стилске и правописне природе, док језик документа одише бројним русизмима (можемо претпоставити да се радило о преводу са руског оригинала). Члан Српске академије генерал Бошковић предао је рукопис 1947. Архиву САНУ, где се чува под бројем 10101.³⁷

Након избијања Другог светског рата и уласка Земуна у састав НДХ, Антонина Черњајева напушта свој дом на Земунском кеју. Већ 15. јула 1941. године прелази у окупирани Београд, пријављујући боравак на адреси Војводе Миленка бр. 22. Одатле је отишла 8. маја 1943. за Немачку, мада то није био крајњи циљ њеног путовања. Како се касније испоставило, желела је да се врати у Финску и поново покуша да ступи у контакт са својим најближима, о чијој судбини није ништа знала већ две деценије. У Финској је остала све до краја живота. Живела је још десетак година,

36 АЈ, Ф-74, к. 21, ј.х. 37, 191–192; НБС, Ф. Р-699, II/1/82, 1–10; „Исторические фото / Терийоки и ближайшие окрестности / Дачи Терийоки / Кескикюля (центральный район) / Вилла Кобылиной/Дьяконова, 2-я Пляжевая ул. 23.” <https://terijoki.spb.ru/%2F/photos/index.php?/category/1886>

37 *Антонина Михајловна Черњајева: Биографија М. Г. Черњајева и српско-турски рат 1876. године*, прир. А. Јовановић, *Руски добровольци у Србији 1876: тематски зборник радова*, гл. и одг. ур. А. Тимофејев, Београд–Москва, 2022, 239–376.

и то само триста километара од рођене сестре, али није могла да је види. Преминула је у потпуној самоћи 14. августа 1955. године у Хелсинкију, а сахрањена је на Иљинском православном гробљу. Заоставштина Антонине Черњајеве после њене смрти нашла се у Амстердаму у Међународном институту за друштвену историју (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (Amsterdam), Michail Grigor'evič Černjaev Papers).³⁸ На основу њених докумената, видимо да је доказала право на боравак у Финској на основу порекла своје мајке. Таст генерала М. Г. Черњајева потицао је из породице балтичких Немаца, али током живота је био везан за Финску. Као начелник поштанске администрације Финске покренуо је штампање прве финске поштанске марке. Захваљујући свом пореклу и везама, М. А. Черњајева је била у прилици да се дописује са водећим личностима Финске из редова шведско-немачког племства – попут барона Манерхајма (Mannerheim) и породице Рамсеј (Ramsay). Била је у преписци и са маршалом К. Г. Манерхејмом, коме је образлагала своје порекло по женској линији.³⁹ Одлазећи у Финску током Другог светског рата, није ни слутила да иде у земљу која је, поред Немачке, сносила кривицу за блокаду Лењинграда, и на тај начин за смрт њене сестре Вере и за погибију сестрића Михаила, последњег мушког потомка генерала М. Г. Рајевског, ватрогасца на железници. За то време, њихова сестра Надежда водила је јуначку борбу за преживљавање унутар опкољеног града.⁴⁰ Антонина је покушавала да се повеже и са финским црвеним крстом, преко којег је добила потврду о смрти своје сестре, али сви покушаји да обезбеди дозволу за излазак сестара у иностранство нису успели.⁴¹

Нажалост, закаснила је две деценије. Није стигла помоћи сестрама док је могла, одмах по свом доласку у Финску. Прозор на граници се брзо затворио. Сестра Татјана, која је радила као медицинска сестра током читавог Првог светског рата на ратишту, била је ухашена због антисовјетске делатности у поступку против „петроградских свеште-

38 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis – Amsterdam (IISG – A), Michail Grigor'evič Černjaev Papers (MGČP), p. 1–36.

39 IISG – A, MGČP, p. 21, 23, 24.

40 Н. И. Барышников, *Блокада Ленинграда и Финляндия*, Санкт-Петербург–Хелсинки, 2002; Н. И. Барышников, *Маннергейм без ретуши 1940–1944.*, Санкт-Петербург–Хелсинки, 2004.

41 IISG – A, MGČP, p.13.

ника Љубимова Д. Г. Афанасјева В. П. и др.“ 15. септембра 1922. док је пружала медицинску помоћ пацијенту у породици свештеника којег су дошли да хапсе службеници НКВД-а. Кад се испоставило да није крива, добила је вансудском одлуком комисије НКВД-а три године прогонства у Сибир, у Тјумењском крају. Њена сестра близанакиња, будући да су биле нераздвојне, кренула је такође у прогонство, где је Татјана ускоро преминула од тифуса⁴².

Вера Михајловна је изгубила око (док је секла дрва) у најтежим данима које је преживљавао Петроград, када је морала да се прилагоди обичном физичком раду. Водила је тежак живот и радила је као медицинска сестра. Успела је да доживи блокаду Лењинграда, да сахрани свог сина Михаила Алексејевича Христијановича (1897–1942), ватрогасца на Окобарској железници који је погинуо на радном месту, у фебруару 1942, након чега је и сама преминула од глади у марту 1942.⁴³ Њена сестра Надежда је, као и Татјана, радила као медицинска сестра-волонтер (без накнаде) у руско-јапанском рату 1905, у Првом светском рату (у Санитетском возу велике књегине Викторије Фјодоровне), па је наставила тај посао и у миру. Била је достојна свог оца, те је током Првог светског рата добила Георгијевску медаљу за храброст са позивом на члан статута: „болничар или носилац, који се налази током битке у борбеној линији, и под јаком убојитом ватром показује необичну пожртвованост и пружа помоћ рањенима, или у околностима изузетних тешкоћа извуче рањеног или убијеног са бојног поља”.⁴⁴ Оплакујући сестру Татјану, желела је да се замонаши, али су Дивејевски манастир, где је кренула, Совјети затворили. Наставила је да ради као медицинска сестра у Петрограду. Није имала деце, па је помагала онима који су их имали будући да је имала урођени педагошки таленат. У основи њене методе лежало је спартанско васпитање, које је сама стекла. Своје питомце је учила самосталности, вредном раду и вештини да се кроз живот ослањају само на себе. У младости је Надежда Михајловна показивала велике музичке способности. Учила је у Москви код чувеног руског пијанисте С. Н. Зверева и добро

42 БД „Новомученики и исповедники Русской Православной Церкви XX века” <https://martyrs.pstbi.ru/>

43 *Блокада, 1941–1944. Ленинград*, Т. 33, X–Ш (Хохряков–Шарапова), ред. А. Н. Ржаненков и др. Санкт-Петербург, 2006.

44 АЈ, Ф-74, к. 21, j.х. 37, с. 192.

је памтила Сергеја Рахмањинова, који је такође био његов ученик. По старој навици из Првог светског рата, носила је дугу, уназад забачену црну мараму до краја живота. Комшије су памтиле њену високу и витку појаву с развејаном црном марамом и лаганим, брзим ходањем. Била је врло поносна и држала се стално усправно (њени питомци су причали да „тетка Нада чак и пред Богом не може врат савити”).

Радила је као медицинска сестра у Одсеку за мајку и дете у Градској поликлиници. Била је верница Саборне цркве Свете Тројице и духовна ћерка протојереја Фјодора Андрејева. Након смрти свештеника и хапшења његове супруге, постала је васпитачица њихових шестогодишњих ћерки Марије и Ане.⁴⁵ Док су ћерке породице Черњајева умирале од глади у Лењинграду, покушавале су да помену совјетским властима свог оца. Надежда Черњајева писала је 1942. фактичком лидеру РСФСР Андреју Жданову (Председник Врховног савета РСФСР) и поменула је такав гест председника градске управе (Лењинградског градског извршног комитета): „Многоуважени друже, Андреј Александровичу, поново се Вама обраћам. У марту је преминула моја сестра од прекомерног исцрпљена, од глади. Месец дана пре њене смрти, преминуо је и унук Черњајев, њен једини син, из истог разлога. Мене чека иста судбина. Од Вашег јануарског паковања оснажили смо се, охрабрили и надали смо се да ћемо следећег месеца добити исто такво, али, ето, помоћ се показала као једнократна, а не месечна, што је било недовољно за опоравак снага. Захваљујем другу Попкову, по чијој сам наредби недавно добила неке намирнице: сушени кромпира 1 кг, ражено брашно 3 кг, хељду 10 паковања и путер 300 гр, али то није довољно за опоравак снага. Потребне су, као што и сами разумете, масти, шећер, месо и житарице, кафа, чај, какао и концентрисано млеко да буду моћни помагачи у овом случају. А чоколада је већ прескупа за мене. Друг Попков, чини ми се, није упознат са радом мог оца. Поново се обраћам Вама. Не појављујем се као просјакиња, већ указујем на постојање последњих преосталих чланова породице ‘борца за угњетавање, вољеног лидера народних снага’, у уверењу да их представници народа неће оставити без помоћи, да ће бити срамота за домовину да допусти да од глади изумру ћерке М. Г.

45 М. Ф. Андреева, А. Ф. Можайская, *Младшая дочь генерала М. Г. Черняева*, Невский архив: Историко-краеведческий сборник. Вып. V, сост. В. В. Антонов, А. В. Кобак, Санкт-Петербург, 2001, 394–417.

Черњајева. Не плашим се толико смрти, колико муке од исцрпљености и глади, чији сам била сведок уз кревет једине мени блиске особе. И ето, поново се обраћам Вама, друже, не одбијте да наредите да ми се шаље месечно горепоменуто паковање; од тога зависи живот и смрт. Смрт куца на моја врата, помозите да је савладам, што је могуће само дуготрајном подршком. Убедљиво молим да ме обавестите о мојој судбини, која је сада у Вашим рукама и зависи од месечног слања намирница током наставка тешке ситуације у Лењинграду. Извините на узнемиравању. Понављам: смрт куца на моја врата.”⁴⁶

Надежда није само молила за помоћ, већ је и вредно радила током блокаде, па је придружила својој награди из Првог светског рата медаљу из Другог – „За одбрану Лењинграда”. Награду је добила одлуком Извршног комитета Лењинградског градског савета од 3. јуна 1943, дакле за време блокаде, уз скоро исту формулацију као и за време Првог светског рата: „За време ваздушног бомбардовања и артиљеријског гранатирања успешно пружа помоћ рањеницима, достављеним у санитетски пункт, па даје добре резултате медицинског рада.”⁴⁷ Поживела је дуго и преминула је у септембру 1962, чиме се угасила њена породица. После Другог светског рата поклонила је све предмете, писане и материјалне, из заоставштине свог оца Државном историјском музеју, сачувавши га на тај начин од заборава. Грађа је доступна руским историчарима, истражује се⁴⁸ и неколико пута је учествовала на изложбама које су биле организоване поводом ратова 1876–1877–1878. г.⁴⁹

46 Письмо Н. М. Черняевой, проживающей ул. Салтыкова-Щедрина, уг. Потемкинской, д. 48/13, кв. 5, А. А. Жданову от 22 марта 1942 г., В тисках голода, состав. Н. Ломагин, Санкт-Петербург, 2014, 336–337.

47 ЦГА СПб, Ф. Р-7384, Оп. 38, д. 1.

48 Л. В. Кузьмичева, *Русские добровольцы*, 77–98; А. Л. Шемякин, *Смерть графа Вронского*, Москва, 2002; Л. В. Кузьмичева, *Над Сербией смилуйся ты, боже!*, *Очерки истории русско-сербских отношений накануне и в годы Великого восточного кризиса. 1875–1878 гг.*, Београд, 2022.

49 Изложбе: *Балканский триумф. Страницы героической истории Русско-турецкой войны 1877–1878*, Государственный исторический музей, Москва, 2012; *За други своя. К 140-летию войны за освобождение Болгарии. 1877–1878*, Государственный исторический музей, Москва, 2017; *Повратак генерала – 145. годишњица доласка руских добровољаца у Србију*, Београд, Историјски музеј Србије – Государственный исторический музей, 2021.

Прилог

Писмо Антонине Черњајев краљу Александру Карађорђевићу са молбом о спасењу породице генерала Михаила Черњајева.

Превод са руског⁵⁰

Ваше Краљевско Величанство, Господару Свемилостиви,

Осећај заиста безизлазне туге и досад нечувена трагедија руског живота намеће мени, најстаријој ћерки М. Г. Черњајева, да прибегнем Вашем Краљевском Величанству.

Скоро пола века протекло је откако је мој отац, без дозволе, под страхом од хапшења, прешао границу Русије и стао у одбрану словенске идеје. Да би избегао опасност да буде затражен од руске владе, прихватио је српско држављанство и хиљаду пута је излагао живот свој смртној опасности за време херојске самозаштите Србије, приморавши руску владу да се умеша у општесловенско дело.

Као награду за своје подвиге добио је од Србије Таковски крст и упркос томе што је често био у нужди, никада није узнемиравао младу Краљевину. Руска влада му, међутим, током једне године није дозвољавала улазак у Русију, а при сусрету у Кишињеву Александар II га је строго дочекао речима: „Замало да ме ниси посвађао са мојим пријатељом, аустријским царом”, и од тада је највиша немилост била на њему до краја ове владавине.

Године 1897, мало пре своје смрти, забринут због судбине вољене породице, обратио се Његовом Царском Височанству Николају II са молбом да умири залазак његових дана обезбеђивањем његове жене и четири ћерке, и та молба поштованог хероја је уважена.

Верујући у загробни свет и Божију истину његовим устима и његовим сећањем, молим Ваше Величанство да пружите његовој заиста несрећној породици хитну помоћ.

Над Русијом виси олуја све јачег нереда, током којег смо изгубили нашу стару мајку и јединог брата, и до сада смо носили неподношљиви терет борбе за опстанак. У том периоду снашла нас је још једна велика туга: моја сестра Вера Христијановна изгубила је једно око, са претњом да ће, у одсуству лекова и услед хроничне глади, изгубити и друго.

50 АЈ, Ф-74, к. 21, ј.х. 37, с. 191–192.

Усред овог мора туге и недаћа, Југославија нам се почела приказивати као земља обећана, где смо се у спомен на нашег оца надали да ћемо наћи склониште и срдечно учешће, и могућност да, у мери наших снага, радимо за нашу нову отаџбину. Ту наду су у нама одржавали сви који нас познају.

Са циљем да отворим пут мојим сестрама и нећаку, у фебруару сам, ноћу, прешла Фински залив под страхом стрељања или ужасне бољшевичке тамнице. Тада сам се обратила господину Пашићу, као саборцу мог оца, описавши све наше недаће и сиромаштво, и први пут, први пут после ослободилачког рата 1875. године, замолила за помоћ у износу од 20 хиљада франака за ослобађање, уз помоћ проводника, мојих сестара и за пут до Србије. Одговор на то није стигао.

Са осећајем збуњености и смртне бриге за сестре, сачекавши пет месеци, обратила сам се њему други пут, молећи за избављење из најтежег заробљеништва, из совјетског заробљеништва, четири хришћанске душе, три ћерке и јединог унука Черњајева. Указујући на пораст терора и притиска у Русији, истицала сам да време не чека и молила за одговор. Одговор ни други пут није стигао.

Сада су се страховања обистинила! Моја несрећна сестра Татјана, са slabим плућима и организмом исцрпљеним четворогодишњом глађу, ухваћена је у стану једног поштованог свештеника, коме је ишла да лечи стару мајку, смештена је у тамницу, а затим је, без икакве оптужбе, заједно са два свештеника послата на трогодишње протеривање у далеки Тјумењ. Послата је у трогодишње изгнанство у касну јесен, у прљавом и разбијеном затворском вагону, са 18 криминалаца. Случајно сазнавши да је воде на железничку станицу, несрећне сестре кренуле су да се од ње опросте. Наша сестра Надежда, близанац протеране, која се од ње никада није разликовала, са истим херојским и светим самоодрицањем са којим се наш отац некада бацио у одбрану и спасавање Србије, њених огњишта, жена и ћерки, иде и путује са сестром. Путује да подели у прогнанству њене патње и муке, које су без средстава заиста небројене, у условима садашњег руског живота, Ваше Величанство, моје сестре нису само ћерке Черњајева, већ и лично достојне дубоког саучешћа.

Године 1905. бесплатно су, као сестре милосрђа, радиле на ублажавању патњи болесника у болници, а током последњег рата су, у возу велике кнегиње Викторије Фјодоровне, користећи њену непромењену

наклоност, неговале рањене под непријатељском ватром, за шта су добиле све награде, укључујући и Георгијевске медаље.

Србија је по традицији увек била драга нашим срцима и зато смо, за време Другог српско-турског рата, све намеравале да се учланимо у летећи одред који носи име нашег оца, и само недовољно средстава која смо за то сакупиле, око 100 хиљада франака, које смо послале у Србију, навела нас је да одбацимо своју намеру.

За две године наступа 50-годишњица ослободилачког рата. Зар ће се, истовремено са клицима радосница срећних грађана Југославије, ка Творцу уздизати јауци породице њеног покојног хероја која пропада?

Младост и срећа, попут сунца, треба да зраче великодушношћу и саосећањем. „Срце цареву у руци је Божијој”, каже се код нас; молим Творца да усмери срце владара Србије на ублажавање наше велике туге, молим Бога да он Свеблаг сачува младог Краља њеног за дуге дане, и ако Свемоћна Десница Свевишњег спасе и изведе нашу породицу из ужаса совјетског заробљеништва и доведе до Србије, онда ћу једино наше богатство, драгоцену икону Божије Мајке, која алегоријски приказује славну епопеју ослободилачког рата, дарована свом главнокомандујућем од стране српских добровољаца, молити Ваше Величанство да примите као загробни благослов нашег оца за помоћ и избављење његове породице, да би тај Свети Лик Мајке Божије увек чувао срећу и благостање младог краљевског пара и њиховог народа.

18. X 1922.

Вашег Краљевског Величанства најоданија
и најпокорнија слуга и ћерка верноподаног,
Антонина Черњајева.
Finland, Terijoki, villa Kobiline.

[Руски оригинал]

Ваше Королевское Величество, Государь Всемиловейший,

Чувство поистине безысходного горя и неслыханная доселе трагедия русской жизни побуждает меня, старшую доч М.Г.Черняева прибегнуть к Вашему Королевскому Величеству.

Почти полвека прошло с тех пор, как отец мой без разрешения, под страхом ареста переехал границу России и встал на защиту славян-

ской идеи. Дабы избежать опасности быть вытребованным русским правительством, он принял сербское подданство и тысячу раз подвергал жизнь свою смертельной опасности во время геройской самозащиты Сербии, понудил русское правительство вступить в общеславянское дело.

В награду за свои подвиги он получил от Сербии орден Такова и несмотря на то, что часто нуждался, никогда не беспокоил молодое Королевство. Русское же правительство в течении года не разрешало ему въезда в Россию, а при свидании в Кишиневе Александра II сурово встретил его словами: «ты чуть не поссорил меня с моим другом австрийским императором» и затем высочайшая немилость тяготела над ним до конца этого царствования.

В 1897ю незадолго до своей кончины, озабоченный судьбою любимой семьи, он обратился к Государю Императору Николаю II с просьбой успокоить закат его дней обеспечением его жены и четырёх дочерей, и эта просьба маститого героя конечно была уважена.

Веруя в потусторонний мир и правду Божию его устами и его памятью, молю Ваше Величество, оказать его поистине несчастной семье скорую помощь.

Над Россией висит гроза все усиливающихся без революции, в течении которых мы потеряли старушку мать и единственного брата и до сих пор несли непосильное бремя борьбы за существование. За это время нас постигло ещё великое горе: сестра моя Вера Христиановна потеряла зрение одного глаза с угрозой при отсутствии лекарств и хронической голодовки лишиться и второго.

Среди этого моря горя и бед, Югославия стала нам представляться как обетованная земля, где в память отца нашего мы понадеялись обрести приют и сердечное участие и возможность по мере сил работать на наше новое отечество и эту надежду поддерживали в нас, все нас знающие.

С целью проложить путь моим сестрам и племяннику, я в феврале, ночью переехала Финский залив под страхом расстрела или ужасной большевистской тюрьмы. Тогда же я обратилась к госп. Пашичу, как к сподвижнику отца моего, описав все наши бедствия и нищету и впервые, впервые после освободительной войны 1875 г. прося помощи в размере 20 тысяч франков для освобождения при помощи проводников сестёр моих и для проезда до Сербии. Ответа на это не последовало.

Прождав с чувством недоумения и смертельной тревоги за сестёр пять месяцев, я обратилась к нему вторично, умоляя о вызволении из тяжчайшей неволи, из советского плена четырёх христианских душ, трёх дочерей и единственного внука Черняева. При возрастании террора и гнёта в России я указывала, что время не ждёт и умоляла об ответе. Ответа вторично не последовало.

Теперь опасения и страхи оправдались! Несчастливая сестра моя, Татьяна со слабыми легкими, с организмом истощённым четырёхлетней голодовкой была схвачена на квартире одного уважаемого священника, к которому ходила для ухода за его большой матерью, посажена в тюрьму и затем без всякого обвинения совместно с двумя священниками отправлена на трёхлетнюю ссылку в позднюю осень в грязном и разбитом арестантском вагоне с 18 уголовными преступниками в далекий Тюмень. Случайно узнав, что её ведут на вокзал, несчастные сестры побрели с ней проститься. Сестра наша Надежда, близнец сосланной, никогда с нею не различавшаяся, с тем самым геройским и святым самоотвержением, с которым отец наш когда-то бросился на защиту и спасение Сербии, ея очагов, жён и дочерей, едет вместе за сестрой разделив в изгнании её страдания и муки, которые без средств поистине неисчислимы, в условиях настоящей русской жизни Ваше Величество, сестры мои не только как дочери Черняева, но и лично достойны глубокого участия.

В 1905. г. оне безвозмездно в качестве сестёр милосердия работали для облегчения страждущим в больнице, а за последнюю войну, в поездке Великой княгини Виктории Федоровны, пользуясь её неизменной благосклонностью, ухаживали за ранеными под огнём неприятеля, за что получили все награды до Георгиевских медалей включительно.

Сербия по традиции, всегда была дорога сердцам нашим и потому, за второй сербско-турецкой войны мы все намеревались вступить в летучий отряд имени отца нашего и только недостаточность собранных нами для этого средств, около 100 тысяч франков, посланных нами в Сербию, побудило нас отказаться от нашего намерения.

Через да года наступить 50-летняя годовщина освободительной войны. Неужели же одновременно с кликами ликования счастливых граждан Югославии будут возноситься к Творцу стенания погибающей семьи её почившего героя?

Молодость и счастье подобно солнцу должны излучать великодушные и сострадание. Сердце царево в руке Божией, говорится у нас,

молю Создателя да направит Он сердце Властителя Сербии, на облегчение великой скорби нашей, молю Бога, да сохранит Всеблагой молодого Короля ее в долготу дней и если Всеблагая Десница Всевышнего спасёт и выведет семью нашу из ужасов советского плена и доведёт до Сербии, то единственное наше достояние, драгоценную икону Божией Матери, аллегорически изображающую славную эпопею освободительной войны, поднесённую своему главнокомандующему сербскими добровольцами, буду просить Ваше Величество, принять как загробное благословение отца нашего за помощь и избавление его семьи, дабы сей Святой Лик Матери Божией всегда охранял счастье и благоденствие молодой королевской Четы и её народа.

18.X.1922.

Вашего Королевского Величества всепреданнейшая
и всепокорная слуга и дочь верноподданного

Антонина Черняева
Finland, Terijoki, villa Kobiline.

THE FATE OF MIKHAIL CHERNIAEV'S DESCENDANTS AND THE REMEMBRANCE OF RUSSIAN VOLUNTEERS IN THE SERBIAN-OTTOMAN WAR OF 1876 IN TWENTIETH-CENTURY SERBIA

Summary:

This paper examines the fate of the descendants of General Mikhail Cherniaev, the leader of Russian volunteers in the Serbian-Ottoman War of 1876, and the ways in which the memory of Russian volunteers was shaped in Serbia during the first half of the twentieth century .

After the general's death, the Cherniaev family continued to cultivate the memory of his achievements and actively supported Serbia during the Balkan Wars and the First World War. Despite repeated appeals addressed to the Serbian authorities, financial assistance intended to facilitate the rescue of the family arrived too late, at a moment when crossing the border was no longer possible. Most members of the family remained in Leningrad, where two daughters died of starvation during the siege, while a third perished in exile in Siberia. Antonina spent the rest of her life in Finland, whereas Nadezhda, the last surviving descendant, received military decorations for her medical service during both world wars.

The paper also addresses the broader context of commemorative practices related to the Serbian struggle for independence in 1876 and the achievement of independence in 1878. In the Kingdom of Yugoslavia, attention to these events remained limited and largely depended on individual initiatives, particularly at the local level.

By combining a microhistorical perspective on the судьба of one family with an analysis of collective memory, the study highlights the complex relationship between personal experience, transnational connections, and the politics of remembrance in twentieth-century Serbia.